

наш земський світ, але враз і приковує нас до себе, поневолює нас. У його сильному світлі губиться світло небесних зір. Сонце своїм світлом заслонює нам таємний, безмежний світ небесних зір. З великого світа робить воно малий світ. І якщо б на землі вічно тривав день, то ми не знали би про безмежний, таємний світ небесних зір; а якщо б нам хтось говорив про нього, то ми це вважали би за неймовірну казку.

Подібно й наші звичайні життєві відносини розяснюють нам життя-буття (ми щораз краще розуміємо їх і пануємо над ними), але враз вони й приковують нас до себе, поневолюють нас, як мушля слимака. Заслонюють нам інший, глибший світ — і ми, переняті їхнім стилем, готові повірити, бодай тимчасово, що ціле життя-буття має такий самий „звичайний“ стиль.

Властиво тут річ іде не про світ, а про наше світосприймання. Наш *modus* звичайного світосприймання, коли ми заняті якоюсь механічною роботою, коли беремо участь у відомих нам життєвих відносинах, той *modus*, що так скажемо, вже задля своєї „кінетичної енергії“, коли він є через довший час у русі, пориває нашу свідомість, накидується їй так, що вона не може легко визволитися від нього. Значить, що *modus* звичайного світосприймання накидує нам свою перспективу на світ і своє цінування річей, як безпосередньо дане, цілком певне й єдине мірило правди. Таким способом світ маліє й плитшає перед нашою свідомістю, а значіння нашого „я“ росте й потужніє, бо воно розуміє той поменшений і упрощений світ та панує над ним.

Тут ми, що так скажемо, в „кузні“, де творяться вічні протирелігійні сумніви і де повстає атеїзм — де виростає його світ і його психіка. Найкраще буде, коли зілюструємо це на конкретному прикладі.

Сидить жінка при кужелі й пряде. Вона вже старша, свою роботу добре знає. Знає, що це пряжа, котра ліпша, котра гірша, звідкіль береться, що це коноплі чи льон, як вони ростуть, яке їх насіння. Жінка знає всю хатню обстанову, ціле своє обійстя. Пес на подвірі загавкав, сусідка прийшла. Жінка знає пса, знає сусідку. Розмовляє з нею про відомі речі. Пішла наша жінка корову напоїти — вона знає корову, знає воду, керницю. Вона в своїй праці все знає, а про те, чого не знає, навіть не думає, коли занята працею, бо нема коли і нема як. І знову сіла за кужіль та пряде. Пряла вчора, пряла передвчора, від місяця пряде і завтра буде прясти.

Хто через кілька днів безупинно їхав залізницею, тому залізничні колеса лопотітимуть у голові ще й через кілька годин після їзди. І одноманітні, звичайні переживання нашої жінки накинуться на її свідомість, увязнять її, прикують до себе.

Під впливом чуття їй здаватиметься, що весь світ, і то в цілості, складається з таких річей (тут властиво треба би сказати „явищ“), які творять її звичайний досвідний світ, які вона добре, ніби наскрізь знає. Для неї смішний (не такий повинен бути)

навіть той звичай у третьому селі, що там жінки інакше вяжуть хустину на голові.

І цілий світ виходить перед її свідомістю плиткий, сам про себе нецікавий, відомий, без тайни. Бог, душа, друге життя здаватимуться нашій жінці тільки наче казка — чужі своїм стилем буття, неймовірні. Про Бога тільки думати можна, ніколи в житті змислами не спостерігаємо його. Наш звичайний світ це змисловий, а змислові перцепції найсильніші, бо самі собою накидуються нашій свідомості. І накинеться нашій жінці питання: Хто знає, чи це правда, що Бог є, що є друге життя, що є якась душа?

Звичайні відносини життя, що мають свій стиль, де виступають самі „добре відомі“ нам явища, де не виступає ані Бог, ані друге життя, ані душа, як виджений, окремий об'єкт, ці звичайні життєві відносини викликають у нашій душі собі питоми чуття, яке їх оправдує й абсолютизує — каже нам їхній стиль уважати за єдиний дійсний стиль життя буття. Ось так у всіх нас віруючих твориться атеїстичний світ, ми раз-у-раз беремо участь в атеїстичній перспективі на світ та в атеїстичному почуванні, і коли хочемо встоятися при релігії, то мусимо щораз перемагати цей настрій нашої душі. Отже не гріхи родять атеїзм, гріхи тільки використовують атеїзм на свою користь, як використовують усяке інше, для себе пригоже, чуття. Зі сказаного ясно виходить, що релігійне становище є вище від атеїстичного, бо релігія, як психічний процес, поміщує в собі також і ту перспективу на світ, яку приймає атеїзм, як також і те почування, що товаришить атеїзмові, але вона їх зводить у гармонію зі собою. Це вона може зробити, бо, як ми вже сказали, теїстичний світогляд має місце також для механістичних чинників, а механістичний світогляд не має місця для душі та Бога.

14. Світосприймання, яке ми назвали „звичайним“, це *modus* практичного світосприймання, значить *modus* (самою природою) пристосований до практичного життя. Наше пізнання, наші поняття тут не сягають глибоко, не сягають далі, як цього потрібно для практичних цілей. Тому жінка, що ми її назвали як приклад, усе знає, а коли ще чогось не знає, то хоче це пізнати тільки в стилі її практичного знання, не глибше. Вона ж має діяти, а діяти можна тільки тоді, коли орудуємо відомими, а не невідомими чинниками. І треба при діянні всю увагу присвятити праці, треба почуватися певним і безпечним. Отже природа зовсім доцільно діє, коли в звичайних наших відносинах, де передовсім іде про наш практичний інтерес, дає нам таке чуття, котре каже нам „абстрагувати“ від усього дальшого й глибшого світу, а обмежитися на час нашої практичної праці до того „світу“, що для нас відомий і звичайний. Така аккомодация нашої свідомості для нас дуже корисна „в боротьбі за існування“ — аналогічна до охоронного забарвлення у звірят

(особливо до того змінного, що його природники називають міметизмом або мімікрі). Те чуття вмовляє в нас, що ніби поза нами й нашим, добре відомим нам „світом“, уже нема нічого (ось тому це „чуття нічогости“) — нема ніяких тайних естів і сил, котрі могли би наше уміння та наші практичні цілі ударемнити. А цим способом це „чуття нічогости“ дає нам певність себе в наших виступах, побільшує нашу свободу рухів, свідчить нам про наше панування над світом. Зрозуміла річ, що деякі одиниці завдяки вродженій або набутій схлонності будуть просто розкохані в тих психічних вартостях чи приємностях, що нам їх дає охоронне „чуття нічогости“. Це кандидати на атеїстів. Ми так і бачимо, що в атеїстів ці психічні вальори стоять на першому місці: певність себе, свобода рухів, незалежність („незалежна етика“), панування нах світом. Іроній повно в людському житті. Також це не мала іронія, що атеїсти з правила є детерміністами (заперечують свободу волі), а їх світогляд саме так розбудований, щоб людина могла якнайбільше черпати зі своєї свободи волі.

Між жінками є далеко менше невірючих, як між мужчинами. Жінки більше чутливі, отже могло би здаватися, що власне між жінками повинно би бути більше невірючих, якщо це правда, що атеїзм виростає з чуття. Річ мається ось як: „чуття нічогости“ ніколи не буває в жінок таке глибоке та сильне, як у мужчин. Саме тому, що жінки є чутливі, себто вразливі на барвні почування, „чуття нічогости“ (що нівелює усяке глибоке чуття) є противне їхній вдачі, до того їх чутливість завсіди пливка, рухлива, а „чуття нічогости“ це наче за морження всякого чуття, як нпр. чорна краска це властиво відсутність всяких красок. Жіноча вдача ані не любить так, як мужеська, у тих приємностях, що їх дає „чуття нічогости“. Жінка з природи призначена, щоби жила під проводом і охороною мужчины, тому вона не рветься так, як мужчина, ані до самостійности-незалежности, ані до певности себе, ані до панування над світом. З цього приводу містичний змісл життя в жінок не мусить так тяжко змагатися з „чуттям нічогости“, як у мужчин. Отже жінки завдяки своїй природі дійсно повинні бути більше релігійні, як мужчины.

Охоронне „чуття нічогости“ робить нашу свідомість і її поняття плиткими, невразливими на глибші тайни життя-буття. Тут нам стає ясно, звідки в соціялістів така бундючна певність себе, що вони, як каже Kautsky, почуваються в силі розв'язати всяку наукову проблему. Їх свідомість не виходить поза modus практичного світосприймання, тому їх поняття плиткі, невразливі на глибші тайни життя-буття. Коли чваняться, що розв'яжуть усі проблеми, то навіть не мають поняття, як глибші проблеми стоять. Атеїстичний світогляд у суті речі завжди складається з понять, що є плодом практичного світосприймання. Значить, що атеїзм є плитшим світоглядом, як теїзм — очевидно caeteris paribus. Практичний світ, що нам його освічує й оправдує „чуття нічогости“, це в суті речі „цей світ“ по євангельській назві. „Цей

світ“ не є „фізичний світ“, а людський звичайний фантом, що робить людей сліпими й нечуткими на релігійні правди. Якже віруючі люди перемагають атеїстичний світ, що раз-у-раз формується в їхній свідомості? З одної віри не можна перейти на другу, доки не є захитане та розбите чуття, що нас вяже з нашою вірою, бо те чуття засліплює, просто гіпнотизує. Даремні були би всякі релігійні авторитети, якщо б у світі не було таких явищ, котрі потрясають нашою свідомістю, розбуджують нас із тимчасового „атеїстичного сну“. Наша жінка покинула свою кужіль, вийшла вечором на двір, поглянула на зоряне небо — і пропало її „почуття нічогости“. Вона не знає, чим є небесні зорі, а їх віддала, недосажність, краса, величність наповнюють її почуттям таємничости, непевности, своєї власної безсильности, маленькості. І ось це нове чуття каже нашій жінці шукати виходу з цього пригноблюючого, непевного положення. Її розум заінтригований, вона поставить собі питання: Хто ж це все зробив? Від кого ми, люди, залежні? І відповідь: Бог усе сотворив, ми від Бога залежні. Під впливом містичного почування відкривається зір її свідомості, вона тепер зверне свою увагу на те (на що в практичному світосприйманні не звертала уваги), що і на землі, в природі все премудро зладжене, отже Творець світу є премудрий, свідомий — значить: Бог існує.

Релігійні мотори стають у нашій душі живіші й сильніші, коли якісь надзвичайні події цілком поторощать „чуття нічогости“ і в душі в повній силі віджиють почування таємности, непевности, нашої власної безсильности й маленькості, от як коли нам хтось дорогий умре, а в людей, що безпосередньо залежні від природи, коли йде буря, град, повінь...

Не є це ніяке диво, що дуже багато атеїстів навертаються перед своєю смертю. Смерть, що їм ось-ось загрожує, цілком розторощує їхнє „чуття нічогости“, тому душа відразу інакше глядить на світ і життя. „Як тривога, то до Бога“ — ця приповідка, основана на досвіді, настільки правдива, наскільки тривога розторощує „чуття нічогости“. Тай зрозуміле тепер для нас, чому простолюддя таке ласе на всякі чуда, і чому таку велику вагу прив'язує до них. Чуда також розторощують „чуття нічогости“ і свідчать, що життя-буття має таємний, дивний, глибший стиль, як стиль нашого „практичного світу“. Нехай це будуть чуда-дива, що є вислідом незвичайних (рідких, нам невідомих) природних процесів (як комета, полярне світло, медіумічні явища), а вони все таки сповняють свою релігійну функцію, бо розбуджують людську свідомість, щоб вона гляділа на світ з перспективи таємности. Тай треба згадати, що людська душа, завдяки свому інстинктові, потребує великого й дивного світу — потребує Бога. Навіть атеїсти мріють про великий світ — про безмежний поступ науки, про рай на землі, що його наука принесе.

Релігійні люди піддержують віру у своїй душі льогічним

і психологічним культивуванням містичного змісту життя-буття. А атеїсти культивують у своїй душі „чуття нічогости“: вони безупинно борються проти всяких логічних рацій та проти почувань, що дискредитують і підважують „чуття нічогости“. А відомо, що всяка структура душі, чим довше триває, тим вона сильніша.

Отже можуть бути й такі атеїсти, котрі й зі світу сходять ненавернені. На питання: Чому ти віриш у Бога? — була би найпростіша і найсильніша ось така відповідь: Тому, що я маю розум, а хто мені дав розум, той і сам мусить мати розум. Та простолюддя ніколи не дасть такої відповіді. Для нього це з тяжке рефлексією схоплювати те, що діється в нас, коли думаємо. Простолюддя дасть таку відповідь, котра звертатиме увагу на щось незвичайне, для людини недосяжне, бо власне це розбуджує в душі простолюддя релігійну свідомість. І так скаже простолюддя, найрадше у формі питання: А хто ж дає дощ з неба? Хто кидає громи? Хто каже сонцю світити? Хто править небесними зорями?

І перші філософи давали аналогічні відповіді. Автор біблійної книги про Йова під кінець книги (гл. 36—41) хоче вказати, що все на світі від Бога. „Зажди ще трохи“, пише, а покажу тобі; бо ще маю, що хотів би я сказати таке, що промовляє за Богом“ (36, 2).

„Ось Бог є великий, пізнати Його не можемо, ані число його років не може бути досягнене“ (36, 26). І вичисляє автор явища, що свідчать про Бога: дощ, хмари, гук громів, світло лискавиць, сніг, лід (на полудні ще незвичайні явища), небо, подібне до дзеркала, „основа“ землі, зорі небесні, „морські джерела“, град, повінь, роса, порядок на небі, рух неба.

Дивна річ, що цей автор звернув увагу також на людський розум: „Хто ж зложив мудрість у людській внутрішності? і хто дав розумові бистроту?“ (38, 36). Видно, що він мусів багато передумувати на цю тему. А далі вичисляє твори на землі: льва, крука, дикі кози, дикого осла, носорожця, паву, бузька і струся, коня, яструба, орла, слоня (що п'є воду з Йордану) і морського кита, якому дуже дивується і найширше описує його, однак тільки з оповідання знає його, тому опис виходить казковий.

На основі тих доказів на існування Бога автор каже: „Поглянь же на кожного гордого і усмири його, та зітри непобожних на місці їх“ (49, 7).

Стоїк Клеант, як свідчить Цицерон¹⁾, наводив чотири аргументи на існування Бога: *quattuor de causis dixit in animis hominum informatas esse deorum notiones*. Як перший аргумент наводив Клеант прочуття чи відгадування (*praesensio*) майбутніх річей; другий аргумент: великі добра, що нам їх спричинюють поміркованість неба і плодючість землі; третій аргумент: громи, бурі, що наганяють страх на людей, сніг, град, спустошення,

1) *De natura deorum*, с. 5.

зараза, трясення землі, камінний і наче кровавий дощ, несподіване розпукнення землі, неприродні людські й звіринні потвори, небесні явища, комети; четвертий — найсильніший — доказ: правильність руху й поворотів неба, сонця, місяця і зір, відріженість і різнородність, краса і лад тих усіх небесних явищ. — „Уже сам погляд на ті всі явища каже, що вони не є припадкові“ (Ціцерон). Все те явища, що своєю незвичайністю розбуджують душу з її „чуття нічогости“. Безпосередньо численні з них мають тільки психологічну вартість для релігійного аспекту на світ; але мудро каже Аристотель:

„Для нас найперше те є проглядне й ясне, що (в дійсності) є більше поплутане; а потім для тих, що це ділять, стають ясними елементи та принципи“¹⁾.

15. Шановний читач уже й сам буде догадуватися, яким способом новочасна наука пособляє атеїзмові. Вона розбудовує, поширює світ нашого практичного світосприймання, євангельський „цей світ“, та утверджує „чуття нічогости“.

Атеїзм неминуче не мусить ґрунтуватися на матеріалістичному світогляді. Schopenhauer був між філософами найкрикливішим атеїстом, а не був матеріалістом. Ані Spinoza не є матеріалістом чистого типу. Ми бачили, що є „*conditio, sine qua non*“ для атеїзму — „чуття нічогости“. А що всяке чудо й диво ломить це чуття, тому атеїсти й навіть раціоналісти, йдучи за своїм „чуттям нічогости“ і боронячи його, мають просто відразу до всяких чудес. Séailles повинен був сказати, що чуття або ментальність атеїстів відкидає чуда (він сказав „совість“).

Та не можна не бачити, що найпопулярнішим, найвиразнішим, найсильнішим і найбільше послідовним атеїстичним світоглядом є матеріалізм.

Механістичний, матеріалістичний світогляд і є в найбільшій згоді з „чуттям нічогости“. Усі новочасні природничі науки з витком останніх літ стояли здебільша на матеріалістичному становищі. Тим не хочемо сказати, наче б природничі науки принципіально і формально заперечували Бога та душу, але вони досліджували свої предмети по лініях матерії, ідучи за матеріалістичними поняттями-концепціями, і відкривали та розбудовували матеріальний світ. Фізика, хемія, астрономія, медицина... Навіть біологія, а то й психологія, намагалися пояснити життя без „життя“, душу без „душі“, доцільність у природі без „доцільности“ — значить без відклику на Бога.

І розв'язали багато загадок, поширили матеріальний світ до безконечности в напрямі до *maximum* (астрономічні відкриття) і в напрямі до *minimum* (атом, електрони, клітини, складники клітини). Давна грецька наука була здебільша

¹⁾ Metaph. I. IV, c. 4.

філософічна й гуманістична, а не природнича. Її розвинула людська думка без експериментів, без інструментів, без фізикальних та хемічних лябораторій. Вона не розбудовувала матеріяльного світа, „*materia coelestis*“ (небесна матерія), як щось зовсім відмінне і досконаліше від земської матерії, знаходила широкое признання. Значить, що старинна грецька наука не утверджувала „чуття нічогости“, а тим пояснюється, чому між давними греками було так мало здецидованих атеїстів.

Зовсім інакше в нових часах. Пригляньмося тут на цьому місці аргументам, що їх наводив старинний Клеант на існування Бога. Всі їх, крім першого з черги, новочасні природничі науки „здемаскували“, розоружили, бо відкрили залежність тих явищ від загальних фізикальних законів. Для старинної людини, як і для нинішнього простолюддя, доступ до Бога був дуже легкий, Бог був дуже „близько“. В її уяві громи з неба безпосередньо кидав Бог, Бог безпосередньо посилав заразу, спричинював землетрясення, посилав камінний чи „кровавий“ дощ, дивні комети, Бог обертав небесними сферами... І коли тільки старинна людина кинула оком на небо, то „ось там“, на небі, ніби вже бачила Бога. Але новочасні науки відкрили, що заразу безпосередньо спричинюють невидні бактерії, галапасні організми, що підлягають законам родження, відживлювання, розмножування й гинення; відкрили, що дощ, сніг, буря, камінний та „кровавий“ дощ, землетрясення і т. ін. залежні від фізикальних законів; рухи небесних тіл, появи комет залежні від гравітаційних законів; краса неба переважно тільки привидна: голуба небесна півкуля взагалі не існує, зорі (сонця) це жахливий огонь, планети світять відбитим соняшним світлом, уклад зір, як їх ми бачимо, також тільки привидний, бо наші очі не схоплюють тих міліярдів зір, що є в дійсності..

Так упали наймаркантніші докази старинних філософів на існування Бога. Природничі науки не відкрили Бога там, де його давні люди сподівалися, а відкрили безмежний фізичний, матеріяльний світ, у якому володіють загальні, непохитні, вічні закони.

Ось тут пригадуються нам тріюмфальні слова професорів Séailles-a і Jodl-a про те, що ніби „престол Найвищий захитаний“, що „догми вже не погоджуються з поняттями, які маємо про всесвіт та його закони“.

Мусимо бути щирі й мусимо признати, що в давнині тяжко було бути атеїстом, а нині легко. Цю зміну спричинили новочасні природничі науки. Тут находимо третій і найважніший момент, задля котрого атеїсти свою атеїстичну віру завсіди називають „науковою“, „науковим світоглядом“.

(Докінчення буде).

